

Smiljka Tomanović

Predavanje na kursu Sociologija omladine

Tranzicija u odraslost – pojmovi i debate

Za klasične pristupe koji mladost tumače kao kao prelazni period – fazu između detinjstva i odraslosti, karakteristično je da je određuju preko *tranzicije u odraslost*. *Tranzicija* predstavlja prelazak iz jedne životne faze u drugu obeležen životnim događajima u ključnim sferama. Za tranziciju u odraslost ključne sfere su obrazovanje, zaposlenje, stanovanje i zasnivanje porodice, a dve najvažnije tranzicije su obrazovno-radna i porodično-stambena. Kao *ključni životni događaji* ili tzv. „prekretnice“ („milestones“) uzimaju se: završetak školovanja, zapošljavanje, ostvarenje finansijske i stambene samostalnosti i porodične tranzicije – sklapanje braka i rađanje deteta (Galland, 2001). Za razliku od prethodnih faza – predmodernizacije krajem XVIII i početkom XIX veka (karakteriše je rano napuštanje roditeljskog doma i prelazak u druge porodice, tzv. – “šegrtovanje”) i razvijene modernizacije - do početka XX veka (sa dužim zajedničkim životom generacija u porodici i ekonomski doprinosom dece), prema britanskom socijalnom istoričaru Kaningamu (Hugh Cunningham, navedeno prema Galland, 2003: 166), istorijski period od II svetskog rata do kraja šezdesetih obeležava tranzicija u odraslost koja je sužena zbog produženja školovanja i ranijeg stupanja u brak. **(slajd 4)** Ovaj period u kome se mladost homogenizovala kao struktura, obeležavaju tzv. *standardne životne putanje ili biografije* – uvrežen sled ključnih događaja tranzicije u odraslost koja se odvija u zgusnutom periodu – prosečnog trajanja od 3 do 5 godina. Sa varijacijama u odnosu na to da li se roditeljsko domaćinstvo napuštalo zbog školovanja, zaposlenja ili zasnivanja porodice, standardizovane tranzicije su karakterisale moderna zapadna društva i države blagostanja, kao i socijalistička društva centralne i istočne Evrope. **(slajd 5)** Modernizacijska homogenizacija omladine bila je čak izrazitija u socijalističkim društvima: „Gledano u odnosu na uzrast, završetak školovanja, početak rada i dobijanje stanova, brak i rađanje deteta odvijali su se na mnogo predvidljiviji način nego u zapadnoj Evropi.“ (Wallace, Kovatcheva, 1998: 131). Državni sistemi i „zapadnog“ i „istočnog bloka“ u Evropi su svojim institucionalnim aranžmanima, mehanizmima i

merama podržavali standardni tip tranzicije. Četvrta faza tranzicije u odraslost, koju na primeru mladih u Velikoj Britaniji opisuje Kaningem (prema Galland, 2003: 167), počinje od osamdesetih godina sa velikim promenama globalnog društvenog okruženja i njihovim značajnim uticajem na uslove života mladih i kontekste odrastanja, što je zahtevalo promenu konceptualnog i istraživačkog aparata studija (Winn, Dwyer, 1999). **(slajdovi 6, 7, 8)**

Devedesete godine XX veka su istraživačima mladih donele mnoštvo iskustvenih podataka i razvile svest o različitim kulturnim modelima tranzicije u odraslost. Uočene su značajne razlike na relacijama: severne i južne evropske države, potom severozapadne i nordijske zemlje i britanska ostrva, zapadnoevropske naspram centralno-istočnih evropskih zemalja. Pojavile su se konceptualizacije koje razlikuju modele tranzicije: prema „tempu tranzicije“ (brzini preuzimanja uloga odraslih), prema obrascima zasnivanja samostalnog domaćinstva ili prema načinu ostvarivanja stambene autonomije. Tako Galan na osnovu merenja uzrasta u kome su ostvareni ključni životni događaji: napuštanje roditeljskog doma, finansijska nezavisnost, zapošljavanje, početak života u braku/kohabitaciji, kao i perioda potrebnog da se proces osamostaljenja završi, dolazi do razlikovanja tri modela: „severnog“ – koji karakteriše brza tranzicija, „južnog – mediteranskog“ – gde je tranzicija spora i dugotrajnija, i „prelaznog“ (Galland, 2003).

Prema kriterijumu zasnivanja samostalnog domaćinstva Mari Jakovu razlikuje tri modela: „nordijski“ (karakterišu ga: rano napuštanje roditeljskog doma, nakon čega u dužem periodu slede najrazličitiji aranžmani življenja – samački, kohabitacije itd.), „južni“ (kasno napuštanje roditeljskog doma, uglavnom zbog braka i zasnivanja porodice, mala zastupljenost kohabitacija) i „severni“ (rano napuštanje roditeljskog doma i raznolikost tranzicija i aranžmana koji vode braku i zasnivanju porodice; - Iacovu, 2002).

Tipologija modela napuštanja roditeljskog doma do koje je na osnovu analize empirijskih podataka došla Srna Mandič (Mandic, 2008) povezuje dimenziju samostalnog stanovanja sa strukturalnim mogućnostima za njegovo ostvarenje koje pruža dati sistem socijalne zaštite. Njena tipologija uključuje i bivše postsocijalističke zemlje članice Evropske unije u 2003. godini, koje svrstava u tri obrasca, pa tako Češka ulazi u „severozapadni model“, Mađarska i Slovenija u „jugozapadni“ (u koji ulazi i Irska), a

ostalnih pet postsocijalističkih zemalja (Poljska, Slovačka, Letonija, Litvanija i Estonija) pripadaju „severoistočnom“ obrascu (Ibid. 632). (Detalnije o različitim klasifikacijama modela tranzicije u odraslost u uporednom okviru vidi u Ignjatović, 2009b) **(slajd 9)**

Naposletku je međuzavisnost institucionalnih strukturalnih konteksta i individualnih tranzicija obuhvaćena konceptom *tranzicionih režima – poredaka* (*transitional regimes* - Walter, 2006; Walter *et al.*, 2009). Model *tranzicionih poredaka* predstavlja primenu proširene tipologije poredaka državnih politika (*welfare regimes*) Esping-Andersena (1990), kao tipova institucionalnih i okvira praktične politike koji pojedincima služe kao orijentiri u biografijama. Kombinujući veliki broj dimenzija: Kao što su: tip obrazovanja; tip obuke; model socijalne zaštite; režim zapošljavanja; obrazac zapošljavanja žena; koncept mladosti; koncept deprivilegovanosti; fokus praktičnih politika koje podržavaju tranzicije; državna davanja za obrazovanje, za porodice i decu, za mere aktivnog zapošljavanja; trend praktične politike (Walter *et al.*, 2009: 18) u komparativnoj analizi petnaest evropskih zemalja, istraživači su došli do razlikovanja pet obrazaca ili poredaka tranzicije u odraslost, koje su nazvali: **socijaldemokratski /univerzalistički, konzervativni /korporativni /fokusiran na zaposlenje, liberalni, mediteranski /sub-protektivni i postsocijalistički** (Walter *et al.*, 2009: 18). Primenjen na analize, model pokazuje različite obrasce u okviru tri procesa tranzicije u odraslost: porodičnih tranzicija, obrazovno-radnih tranzicija i političko – građanskih tranzicija. **(slajd 10)**

Drugi pravac rekonceptualizacije, najšire se može odrediti kao *nove biografije mladosti* (Du Bois-Reymond, Chisholm, 2006: 4), potiče od prihvatanja ideja nove *teorije refleksivne modernizacije* (Beck, Giddens, Lash, 1994), koje su odgovarale na goreopisan način izmenjenom društvenom kontekstu. Nove ideje, koje uključuju koncepte kao što su *biografija izbora, individualizacija biografija, mlad odrastao* i dr., potekle od istraživača iz najrazvijenijih zemalja nemačkog govornog područja, prihvaćene su prvo od strane holandske i nordijskih naučnih zajednica, potom britanske (u kojoj je jaka neomarksistička tradicija), da bi se kasnije širile ka južnoj, centralnoj i istočnoj Evropi (Ibid. 5).

Uvođenje novih konceptualnih okvira i paradigmi u sagledavanju uslova i načina života, društvenih položaja i identiteta mladih, uticalo je da se i određenje *mladosti kao perioda tranzicije* i koncept *tranzicije u odraslost* podvrgnu kritičkom razmatranju. Pre

svoga, poistovećivanje mladosti sa prelaznom fazom ka odraslosti, postulira njenu homogenost koja u društvenom kontekstu kasne modernosti i individualizacije više ne postoji (Bendit, 2006: 57)¹.

Klasično shvatanje tranzicije u odraslost je napušteno i zamenjeno ***pristupom životnog toka (life-course)***, koji se fokusira na istraživanje odnosa između institucionalnih i strukturalnih činilaca i značenja koja im akter pridaje, donoseći na osnovu toga odluke i delajući tokom svog života (Heinz, Krüger, 2001: 33)².

U okviru analiza *životnog toka* tranzicija u odraslost se koristi da označi procese promene statusa i uloga koji su povezani sa obrazovanjem, zaposlenjem, stanovanjem i zasnivanjem porodice (Corijn, Klijzing, 2001) i u skorije vreme sa političkim (građanskim) domenom (Walter *et al.*, 2009). Sa svojim fokusom na društveno strukturisanje i individualno donošenje odluka, ovaj pristup predstavlja valjano oruđe za povezivanje strukture i dejstvenosti (Cote, Bynner, 2008).

Prodiskutovaćemo nekoliko pitanja koja problematizuju koncept *tranzicije u odraslost* dovodeći u pitanje njegovu upotrebljivost u savremenom društvenom kontekstu. Jedna diskusija se tiče teze o destandardizaciji životnih putanji iz dveju perspektiva: sociodemografske i sociološke teze o individualizaciji. Sa potonjom je povezana druga diskusija koja se tiče destandardizacije životnih putanji kao posledice detradicionalizacije biografija pojedinaca u društvima kasne modernosti. Naposljetku postoji i rasprava o dekonstrukciji samih koncepata – tranzicije i odraslosti, koji u savremenom društvu gube ili menjaju svoje sadržaje. **(slajd 11)**

Prvi problem je povezan sa pretpostavkom da aktuelne globalne društvene promene vode heterogenizaciji životnih putanji i destandardizaciji životnog toka, koja se difuzno širi od razvijenih ka zemljama u razvoju, koje uključuju i postsocijalistička društva (Fussel, Gauthier, Evans, 2007: 391). Pretpostavka o globalnom trendu destandardizacije životnog toka je preispitivana i osporena u afričkim i južnoameričkim zemljama u razvoju (Grant, Furstenberg, 2006), kao i u razvijenim zapadnim zemljama

1 S druge strane, greška nekih autora (Wynn, Woodman, 2006) leži u tome, što u kritici novog shvatanja tranzicije u odraslost i nastojanju da rehabilituju koncept generacije, poistovećuju mladost sa tranzicijom.

2 O nastanku i razvoju studija životnog toka videti više u: Heinz, Kruger, 2001; Dewilde, 2003. Kod nas je rasprava u okviru pristupa sažeto prikazala Suzana Ignjatović (2009a).

(Bruckner, Mayer, 2005) i u postsocijalističkim zemljama (Kovacheva, 2001; Roberts, 2003a). Podaci o nekim zemljama bivše SFR Jugoslavije (Tomanović, Ignjatović, 2006a; Ignjatović, 2009a; Lavrič, 2011; Kuhar, Reiter, 2012a) ne pružaju dokaze o heterogenizaciji životnih putanji, već o odlaganju završetka školovanja, stambenog osamostaljivanja i zasnivanja porodice, koje oblikuju tranzicije obeležene „kulturom odlaganja“ (Reiter, 2009), koje se ponekad nazivaju „zamrznutim tranzicijama“ (Kuhar, Reiter 2012a; 2012b). Ako destandardizaciju tranzicija posmatramo kao razdvajanje napuštanja roditeljskog doma i sklapanja braka, kao i razdvajanje sklapanja braka i roditeljstva (Corijn, Klijzing, 2001: 6), onda u Srbiji ne nalazimo heterogenost putanja, već još uvek značajnu standardizaciju i sinhronizaciju životnih događaja, gde porodične tranzicije imaju najveći značaj (Tomanović, Ignjatović, 2006a; 2010). **(slajd 11)**

Trendovi produžene, i u tom smislu destandardizovane, tranzicije u odraslost stvaraju „prazninu u životnom toku“ (Cote, Bynner, 2008: 251) koja se naziva *nastajuća odraslost (emerging adulthood; Arnett, 2006)*, a opaža se kao *postadolescencija* koju karakteriše odlaganje obaveza, kao i istraživanje identiteta, isprobavanje mogućnosti vezanih za ljubav i rad, nestabilnost, fokusiranje na sebe i osećanje da se osoba nalazi između adolescencije i odraslosti (Cote, Bynner, 2008: 251). Ostaje diskutabilno da li je *postadolescencija* novi period u životnom toku nastao produžavanjem i fragmentisanjem tranzicije u odraslost kao što tvrde neki teoretičari (npr. Galland, 2003), sa autentičnim (gorenavedenim) odlikama ili jedna od varijanti mladosti nastala njenim produžavanjem (Bendit, 2006: 62).

Ovaj period se možda može tačnije opisati pomoću koncepta *mlad odrastao (young adult; EGRIS, 2001; Bynner, 2005)*, a „može se bolje objasniti u smislu promenjenih ekonomskih uslova koji vode snižavanju društvenog položaja mladih, što doprinosi izrazito nesigurnim putanjama, kao i u smislu opadanja značaja društvenih obeležja odraslosti, što je povezano sa procesom individualizacije“ (Cote, Bynner, 2008: 251). U odnosu na koncept *postadolescencija* koncept *mlad odrastao* stavlja veći naglasak na strukturalne, naspram individualnih faktora, ne isključujući promene identiteta mlade osobe povezane sa individualizacijom biografija, što ga čini sociološki relevantnijim. **slajd 12**

Destandardizovane putanje životnog toka povezane sa individualizovanim samorefleksivnim „uradi sam“ biografijama (Beck, Beck-Gernshaim, 2002) proizvode „jo – jo tranzicije“ (EGRIS, 2001; Walter *et al.*, 2002) sa vraćanjima na prethodne životne aranžmane (npr. pojava „nove bumerang generacije“ – mladih koji se, više puta, vraćaju u roditeljski dom koji su jednom napustili; France, 2007: 60).

Pored preispitivanja pretpostavke o heterogenizaciji životnih putanji, njihova destandardizacija kao posledica individualizacije je dovedena u pitanje. Zbog važnosti ove diskusije za konstituisanje novih pristupa proučavanju mladih, u daljem tekstu ćemo nešto detaljnije prikazati tzv. *tezu o individualizaciji* (Giddens, 1991; Beck, Beck-Gernsheim, 2002; Beck-Gernsheim, 2002; Bek, 2001, 2003), po kojoj je sveobuvatan i dubok proces *individualizacije* jedno od ključnih obeležja društava „kasne“ ili „visoke“ modernosti unutar procesa *refleksivne modernizacije* (Beck, Giddens, Lash, 1994). Kao tri ključna aspekta *teze o individualizaciji* izdvajaju se: detradicionalizacija, samorefleksivnost i destandardizacija individualnih biografija. **(slajd 13)**

Detradicionalizacija pretpostavlja umanjen značaj strukturalnih faktora (klase, roda, porekla, etničke ili rasne pripadnosti) na kreiranje ličnih izbora u „društvu rizika“, koji je posledica institucionalnih promena u oblasti rada i obrazovanja unutar poredaka socijalnih država. *Detradicionalizacija* predstavlja oslobađanje od vezanosti za tradicionalne grupe - porodicu, klasu, društveni sloj: „Nastaje tendencija ka individualizovanim formama i uslovima egzistencije koje nagone ljude da – zarad sopstvenog materijalnog prilagođavanja – sebe učine centrom sopstvenog planiranja i vođenja života. U ovom smislu individualizacija ide na ukidanje životnih osnova jednog mišljenja u tradicionalnim kategorijama društava velikih grupa – dakle, klasa, staleža i društvenog sloja“ (Bek, 2001: 127). Iako „odnosi nejednakosti“ opstaju, pojedinci su „oslobođeni“ od kolektivnih identiteta pripadanja grupama kao što su klasa, rod i porodica. U situaciji u kojoj značaj faktora grupnog pripadanja opada (mada ne nestaje), sami pojedinci postaju „*reproduktivne jedinice društvenog u svetu života*“ (Ibid.: 129; kurziv u originalu). Stratifikacijski principi u društvima kasne modernosti gube relevantnost: proces individualizacije i diverzifikacije životnih položaja i životnih stilova „podriva hijerarhijski model društvenih klasa i slojeva i dovodi u pitanje njegovu vezu sa stvarnošću“ (Ibid.: 132). Različiti oblici mobilnosti u „društvu rizika“ kasne modernosti donose

individualizaciju u odnosu na različite vrste veza – porodične, susedske, profesionalne, regionalne, kulturne i slično: „Životni putevi ljudi osamostaljuju se u odnosu na uslove i veze iz kojih oni potiču ili u koje ulaze na nov način i u odnosu na njih stižu jednu sopstvenu realnost, koju mogu da dožive tek kao *ličnu sudbinu*“ (Bek, 2001: 136; kurziv u originalu).

Individualne biografije postaju „samo-refleksivne“ i „samoproizvedene“ (Bek, 2001) - „refleksivni biografski projekti“ (Giddens, 1991), a self (sopstvo) postaje „uradi sam“ projekat (Bek, 2003: 219). Pojedinci su naterani da biraju i odlučuju o: obrazovanju, profesiji, poslu, mestu stanovanja, supružniku, broju dece – domeni stvarnosti koji nisu podložni izboru i odlučivanju postaju sve ređi (Bek, 2001). Destandardizacija životnih putanji je posledica kreiranja „biografija izbora“ koje zamenjuju „standardne biografije“: sekvence životnog toka koje su smatrane standardnim ne mogu se više uzimati zdravo za gotovo, a životi pojedinaca postaju sve manje predvidivi (Beck, Beck-Gernsheim, 2002).

Od tri aspekta *teze o individualizaciji*, samorefleksivnost biografija je najšire prihvaćena i izazvala je najmanje kritika i polemika. Kao što smo gore opisali, *destandardizacija* biografija, odnosno heterogenizacije životnih putanji dovedena je u pitanje rezultatima mnogih istraživanja. Kod teoretičara individualizacije postoje stanovišta koja smatraju da je destandardizacija životnih putanji, kada se ključni životni događaji više ne mogu povezati sa određenim uzrastima, učinila mladost nevidljivom (Bendit, 2006: 64). Rezultati pomenutih istraživanja, međutim, pokazuju da većina mladih ima u suštini relativno standardne putanje prelaska u odraslost. U tom smislu jedna grupa autora, negirajući mogućnost individualističkih transformacija životnih putanji ka odraslosti, naglašava upravo strukturalne faktore određenog društveno-istorijskog konteksta, kao što su npr. ekonomska situacija ili institucionalni aranžmani date zemlje u nekom periodu, i time revitalizuje manhajmovski koncept generacija (Wynn, Woodman, 2006; Goodwin, O'Connor, 2009). **slajd 13**